

PARAFIA PW. WNIĘBOWZIĘCIA NMP W SKRZATUSZU W ŚWIETLE WIZYTACJI Z 1831 R.

Wstęp

Skrzatusz² jest położony w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, w powiecie pilskim, w województwie wielkopolskim³. Zachował się dokument lokacyjny z 1438 r. Mieszkańcom wsi zagwarantowano takie same prawa jak mieszkańcom miasta Wałcza⁴. Prawo niemieckie, na którym lokowano wieś, gwarantowało również uposażenie dla kościoła, dlatego można zakładać, że pierwsza świątynia wzniesiona została do połowy XV w. Zygmunt I Stary potwierdził przywilej⁵ dla Skrzatusza 21 lutego 1532 r. Wizytatorzy z XVII i XVIII w. wspominają drugi kościół⁶, pw. Wniebowzięcia NMP, konsekrowany w 1572 r. przez sufragana poznańskiego, biskupa Stanisława Szedzińskiego⁷. W 1575 r. ze sprofanowanego przez protestantów kościoła w Mielęcinie zostaje przywieziona przez garncarza z Piły figura Matki Bożej Bolesnej⁸. W czasie reformacji ludność niemiecka powiatu wałęckiego przechodziła znacznie chętniej na luteranizm niż polska⁹. Zdaniem Józefa Nowackiego upadł wtedy model parafii jednowioskowych. Po reorganizacji diecezji poznańskiej Skrzatusz jako filię włączono do parafii pw. św.

¹ Ks. dr Tadeusz Ceynowa, adiunkt w Katedrze Historii Kościoła i Patrologii, Uniwersytet Szczeciński, Instytut Nauk Teologicznych, dyrektor Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej i dyrektor Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie; ORCID: 0000-0002-8105-8823, e-mail: tceynowa@interia.pl.

² Nazwa wcześniejsza Skrzetusz, niemiecka *Schrotz*.

³ Od 1999 r. Skrzatusz znajduje się na terenie gminy Szydłowo, w powiecie pilskim.

⁴ Józef Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2 (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1964), 387; Friedrich W.F. Schmitt, *Geschichte Deutsch-Croner Kreises* (Thorn: E. Lambeck, 1867), 222. Autor powołuje się na Archiwum Koronne w Warszawie, gdzie odnalazł kopię tego dokumentu.

⁵ Krzysztof Hagedorn, „Powstanie parafii w Skrzatuszu i jej uposażenie”, *Seminare. Poszukiwania naukowe* 11 (1995): 208.

⁶ Znane jest wyposażenie kościoła.

⁷ Prekonizowany na biskupa enneńskiego 3 grudnia 1568 r. Wskazywany był biskupowi poznańskiemu, Adamowi Konarskiemu, przez kardynała Stanisława Hozjusza z Warmii i jego koadiutora Marcina Kromera. Uchodził za szczególnie uczonego i pobożnego. Zmarł 1 sierpnia 1572 r. Uroczystość konsekracji odbyła się przed tą datą. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, 185; Piotr Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2000), kol. 153–154, 228, 428.

⁸ Tadeusz Ceynowa, „Manuskrypt ks. Andrzeja Józefa Delerda jako źródło do początków kultu Matki Bożej Bolesnej w Skrzatuszu”, *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 27 (2020): 439–457.

⁹ Ludwik Bąk, *Ziemia wałęcka w dobie reformacji i kontrreformacji w XVI–XVIII* (Piła: Wydawnictwo Ekolog, 1999), 159.

Mikołaja w Wałczu¹⁰. W 1660 r. bp poznański Wojciech Tolibowski wyniósł Skrzatusz ponownie do rangi samodzielnego ośrodka duszpasterskiego i zamianował jezuitę Jakuba Krueńskiego jako pierwszego proboszcza¹¹. W tym samym roku Skrzatusz stał się siedzibą nowo utworzonego starostwa nowodworskiego. Wydzielono je ze starostw wałeckiego i ujsko-pilskiego. Dużą rolę w podniesieniu rangi Skrzatusza i kultu Piety Matki Bożej odegrali jezuita z kolegium wałeckiego¹². Dzięki staraniom wojewody poznańskiego i starosty nowodworskiego Konstantego Brezy w latach 1687–1694 wzniesiono nową, barokową świątynię. W wyniku I rozbioru Polski ziemia wałecka ze Skrzatuszem weszła w skład państwa pruskiego. Na przełomie XVIII/XIX w. ukształtował się dekanat wałecki, na terenie którego znalazła się skrzatuska parafia. Powiat wałecki, jako najdalej wysunięty na zachód, należał do rejencji kwidzyńskiej w prowincji Prusy Zachodnie. Po zakończeniu I wojny światowej Wałeczczyzna ze Skrzatuszem pozostała w granicach państwa niemieckiego. Arcybiskup Edmund Dalbor dla terytoriów za kordonem granicznym ustanowił delegaturę arcybiskupią¹³. W 1923 r. Pius XI ustanowił administrację apostolską, dołączając do terenów wielkopolskich dekanaty z diecezji chełmińskiej. W 1930 r., po konkordacie z Prusami (1929 r.), podniesiono tę strukturę kościelną do rangi Wolnej Prałatury w Pile¹⁴. Po zakończeniu II wojny światowej Skrzatusz wrócił w granice Polski. Wieloletnim staraniem prymasa Stefana Wyszyńskiego, episkopatu Polski i biskupów gorzowskich z największej struktury kościelnej w Polsce erygowano trzy diecezje: gorzowską, szczecińsko-kamieńską i koszalińsko-kołobrzeską¹⁵. Ta ostatnia objęła swą jurysdykcją dekanat wałecki z parafią skrzatuską. Pierwszy biskup koszalińsko-kołobrzeski, Ignacy Jeż, ogłosił 15 września 1972 r. w Skrzatuszu, że miejscowy kościół z cudowną Pietą będzie odtąd

¹⁰ Bąk, *Ziemia wałecka w dobie reformacji i kontrreformacji w XVI–XVIII*, 198–200; Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, 554; Tadeusz Ceynowa, „Archiwum Parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Skrzatuszu. Inwentarz”, *Rocznik Skrzatuski* 8 (2020): 127.

¹¹ Tadeusz Ceynowa, „Archiwum Parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Skrzatuszu. Inwentarz”, *Rocznik Skrzatuski* 8 (2020): 127.

¹² Piotr Klejna, „Zakon jezuitów w Wałczu i jego związki z parafią w Skrzatuszu na podstawie kroniki jezuitów wałeckich”, *Rocznik Skrzatuski* 7 (2019): 77–96. Jezuita z Wałcza przybywali wielokrotnie do Skrzatusza w ciągu roku. Odpust parafialny 15 sierpnia i inne święta maryjne gromadziły tam znaczną liczbę pielgrzymów. Kronikarze podają, że podczas misji w tej miejscowości spowiadali 3 tys. pątników.

¹³ W skład delegatury weszły dekanaty arcybiskupstwa poznańskiego, które pozostały na terenach niemieckich.

¹⁴ Ludwig Petzelt, „Die Errichtung der Erzbischöflichen Delegatur und die Anfänge der Apostolischen Administratur Tütz”, w: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl*, red. F. Westpfahl (Schneidemühl: Verlag des Johannesboten, 1928), 12–15; Bolesław Kumor, „Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 18 (1972): 289–352; Bolesław Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)* (Lublin: KUL, 1972), 370; Erwin Gatz, „Schneidemühl”, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, bd. 9 (Freiburg–Basel–Rom–Wien: Herder, 2000), szp. 189–190; Roland Prejs, „Prałatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.”, *Roczniki Teologiczne* 55, 4 (2008): 36–37. Tadeusz Ceynowa, „Materiały Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Koszalinie dotyczące kościelnych dziejów Piły”, *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 26 (2019): 251–252.

¹⁵ Papież Paweł VI bullą *Episcoporum Poloniae coetus* z 28 czerwca 1972 r. ustanowił stałą organizację kościelną na tzw. Ziemiach Północnych i Zachodnich.

sanktuarium diecezjalnym¹⁶. W Skrzatuszu duszpasterzowali księża salezianie w latach 1952–2001¹⁷. Dzięki ich staraniom ukoronowano¹⁸ koronami papieskimi Pietę Skrzatuską w 1988 r. W ostatnim czasie dokonano licznych remontów, wybudowano dom pielgrzyma, zagospodarowano teren wokół sanktuarium, a samą świątynię wyniesiono do rangi bazyliki mniejszej.

Wizytacje dziekańskie¹⁹

Wizytacja poszczególnych parafii w diecezji stanowiła zawsze obowiązek biskupa miejscowego. Z powodu różnorodnych zajęć biskupów miejsca w posłudze tej zastępowali ich sufragani i archidiaconi²⁰. Ponieważ wizytacje wymienionych duchownych odbywały się rzadko, z czasem wizytacje dziekanów zaczęły nabierać wielkiego znaczenia. Na terenie diecezji poznańskiej praktykę dorocznych wizytacji dziekańskich zaprowadził synod bpa Szoldrskiego z 1642 r.²¹ Z postanowień synodalnych wynikało, że coroczne wizytacje dziekanów miały charakter zastępczy i pomocniczy. Wizytujący parafię zastępca zwracał baczną uwagę na stan materialny kościoła i beneficjum oraz stan moralny wiernych i duchowieństwa. Wykonując te czynności, miał za sobą autorytet delegującego go biskupa lub archidjakona. Jednakże sam przebieg wizytacji miał być skromny i bez zewnętrznych okazałości²². Do początku lat 20. XIX w. dziekani sporządzali swoje sprawozdania powizytacyjne według własnego uznania. Od 1822 r. arcybiskup Tymoteusz Gorzeński zaakceptował wypracowaną przez konsystorz formę. W 1830 r. opracowano wzór kwestionariusza zatytułowanego²³ „Opis kościoła parafialnego w (...) w powiecie (...) w departamencie (...) położonego roku (...)”. Dziekan wizytujący parafię był zobowiązany ująć w raporcie następujące zagadnienia: „stan kościoła materialny, stan kościoła wewnętrzny, sprzęty i ruchomości kościelne, kasa kościelna, stan kościoła duchowny, stan ekonomiczny i dochodowy plebanii, wykaz dokumentów kościelnych, szkoła, szpital, stan duchowy parafii”²⁴. Dla przykładu

¹⁶ Tadeusz Ceynowa, „Archiwum Parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Skrzatuszu. Inwentarz”, *Rocznik Skrzatuski* 8 (2020): 128–129.

¹⁷ Jarosław Wąsowicz, „Posługa duszpasterska salezjanów w Skrzatuszu w latach 1952–1972”, *Rocznik Skrzatuski* 1 (2013): 75–89; Jarosław Wąsowicz, „Salezianie w Skrzatuszu w latach 1972–2001”, *Rocznik Skrzatuski* 4 (2016): 67–77.

¹⁸ Tadeusz Ceynowa, „Koronacja Figury Matki Boskiej Skrzatuskiej”, *Rocznik Skrzatuski* 1 (2013): 91–106.

¹⁹ Anzelm Weiss, „Wizytacja dziekańska”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz (Lublin: TN KUL, 2014), kol. 738–739.

²⁰ W diecezji poznańskiej do końca XVIII w.

²¹ Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, 332.

²² Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, 332.

²³ Tadeusz Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821–1920* (Radom: Polwen Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2004), 161.

²⁴ Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821–1920*, 162: „1. Stan kościoła materialny: a) Kościół – czy jest murowany czy drewniany? Czym pokryty? Długość i szerokość wnętrza. W którym roku i czym nakładem wystawiony? Czy i kiedy oraz przez kogo konsekrowany?; b) Dzwonnica – czy

(w przypisie) podano pytania, na które wizytujący winien dać odpowiedź w swoim raporcie. Takimi kwestionariuszami posługiwał się ks. dziekan i oficjał Antoni Perzyński, ale tylko w początkowej fazie pełnienia urzędu dziekana (początek lat trzydziestych XIX w.)²⁵. Już w latach 40. i 50. XIX w. dziekani posługiwali się formularzem wizytacyjnym sporządzonym dla dekanatu waleckiego w j. niemieckim. W porównaniu z wcześniejszym poruszał on jeszcze sprawę personelu kościelnego (organistów, nauczycieli, prowizorów – czas ich zatrudnienia), świąt, odpustów parafialnych i pielgrzymek, liczby parafian (liczby komunikujących, dzieci przed i po I Komunii św.), pór sprawowania nabożeństw w niedziele i dni powszednie. Z polecenia arcybiskupa Leona Przyłuskiego konsystorz przeredagował wcześniejsze wzory sprawozdań dziekańskich. Po naniesieniu poprawek – głównie językowych – wydrukowane kwestionariusze wysłano do parafii archidiecezji²⁶. Kontynuowanie takiego sposobu sporządzania raportów wizytacyjnych okazało się w praktyce zbyt czasochłonne, gdyż wymagało od dziekanów spisywania obszernych dokumentów w czasie samej wizytacji. Arcybiskup Ledóchowski, reformując w 1867 r. przepisy wizytacyjne dla dziekanów, uprościł im zadanie²⁷. Odtąd sprawozdania składały się z dwóch części – pierwsza była wypełniana przez rządcę parafii (*Interrogationes, quibus tempore Visitationis Pastoralis Rectores Ecclesiarum Parochialium in scriptis respondere tenentur*), druga była krótkim raportem wizytującego dziekana²⁸. Taka forma obowiązywała na Wałeczczyźnie jeszcze w XIX w. Formularz *Interrogationum* został podzielony na pięć rozdziałów: *De Ecclesia*, *De Cultu Divino*, *De Rectore Ecclesiae ceterisque Sacerdotibus*, *De populo christiano* i *De statu materiali beneficij*. Zawarte tam pytania w dość wyczerpujący sposób ujmowały sprawy związane z kościołem, beneficjum i duszpasterstwem wizytowanej parafii. Pod koniec XIX w. abp Florian Stablewski, chcąc odciążyć dziekanów

murowana, czy drewniana? Ile w niej dzwonów? Ile każdy z nich waży, a przynajmniej jaka jest średnica obwodu każdego? Jakie na nich napisy? Czy i przez kogo oraz kiedy benedykowane?; c) Cmentarz – przy kościele murem czy parkanem ogrodzony? Ile móg lub prętów zajmuje cmentarz grzebalny? W jakim jest stanie? Jaka jego odległość od kościoła? Czy jest łatwy do niego dostęp w czasie roztopów? Do kogo należy obowiązek ogrodzenia i utrzymania go w dobrym stanie?; d) Czy w bliskości kościoła znajdują się budynki zagrażające niebezpieczeństwem pożaru? Czy są w pobliżu szynkownie?

2. Stan kościoła wewnętrzny: a) Czy ma dobre zamknięcie? Jakie drzwi? Jaka posadzka? Ile okien? Ile ołtarzy? Czy mają przywileje? Ile kaplic? Czy jest ktoś pochowany?; b) Chrzcielnica – z jakiego materiału? W jakim jest stanie?; c) Konfesjonały – ile ich jest?; d) Zakrystia – jak jest utrzymana? Czy jest odpowiednio zabezpieczona? Wykaz sprzętów; e) Czy kościół ma jakieś ozdoby i jak ogólnie jest utrzymany?''.

²⁵ Zachowały się tylko nieliczne opisy wizytacyjne z tego czasu, np. dotyczące Sypniewa i Człopy z filiami.

²⁶ Kazimierz Wasiak, *Dziekani Archidiecezji Poznańskiej*, mps (Lublin, 1964), 56. Zrezygnowano także z wizytacji corocznych, ustalając na przyszłość, że będą odbywały się co dwa lata.

²⁷ Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, 332.

²⁸ Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821–1920*, 163. Pismo arcybiskupa do dziekana Habischa z 25 II 1869 r. M. Ledóchowski podziękował mu za obszerne raporty wizytacyjne z pięciu parafii dekanatu, jednocześnie zwracając mu uwagę, aby na przyszłość ograniczył się tylko do swojego krótkiego raportu powizytacyjnego, dołączając zawsze wypełnione przez rządców parafii *Interrogationes*.

zadekretował, że wizytacje dziekańskie będą się odbywać co trzy lata. Dwuletniemu nadzorowi podlegały skarbcce i kasy kościelne²⁹.

Zakończenie

Przedstawiona wizytacja z 1831 r. odzwierciedla funkcjonowanie parafii skrzatuskiej w pierwszej połowie XIX w. Dziekan i oficjał wałecki, Antoni Perzyński, w sposób wyczerpujący przedstawił stan materialny i duchowy parafii skrzatuskiej. Ze sprawozdania wynika, że wcześniejsza jego kontrola odbyła się w poprzednim roku. Niestety, nie zachowała się ani w zbiorach dziekańskich, jak również parafialnych czy konsystorza poznańskiego. Archiwum dysponuje kilkoma takimi dokumentami z lat 40., 50., 60., 70. i końca XIX w. Dopiero przeanalizowanie wszystkich zachowanych archiwaliów może dać pełniejszy obraz dziewiętnastowiecznej parafii.

Warto zauważyć dobry stan finansowy beneficjum kościelnego, jak i proboszczowskiego. Dziekan dość dokładnie opisuje również zawartość archiwum parafialnego, księgi metrykalne prowadzone w należyty sposób od roku 1658, czyli dwa lata wcześniej od kanonicznego odłączenia dotychczasowej filii skrzatuskiej od parafii wałeckiej, a także dokumenty fundacyjne. Zastanawiająca jest wzmianka o ostatnim bierzmowaniu. Miało się ono odbyć na początku XIX w., czyli przed trzydziestu laty. Dopiero abp Marcin Dunin, wizytując dekanat wałecki w połowie lat 30. XIX w., bierzmował licznie przystępujących do tego sakramentu³⁰. Choć wizytator nie rozpisuje się na temat kultu Piety Skrzatuskiej, zaznacza jednak, że na święta maryjne gromadzą się liczni pielgrzymi. Z pewnością brak duchowieństwa pomocniczego utrudniało pracę duszpasterską osamotnionemu prepozytowi.

²⁹ Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, 332.

³⁰ Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat wałecki w latach 1821–1920*, 226–227. W Tucznie w ciągu dwóch dni wybierzmowano 3025 osób, w pobliskim Wałczu 5670. Bardziej regularną posługę w tym względzie pełnił abp Mieczysław Ledóchowski.

Tekst źródłowy³¹

WIZYTACJA Z 1831 R.

Dekanat Wałecki. Opis Kościoła Parafialnego we Wsi Skrzetusz w powiecie Wałeckim w Departamencie Kwidzyńskim³² położonego roku 1831 dnia 28 go Miesiąca Stycznia sporządzony. Stosownie do ustaw na Archidiecezyę wydanych, względem odprawiania corocznych Wizyt po Dekanacie, podpisany Dziekan³³ zjechał w dniu dzisiejszym do Skrzetusza³⁴ i obejrzawszy tak Kościół, jako i budynki do Probostwa należące, znalazł je jak następuje:

§ I.**A. Stan Kościoła materialny**

- a. Kościół jest murowany z sufitem sklepionym – dachówką pokryty – jego wewnętrzna długość zajmuje 132 szerokość 42, wysokość zaś zajmuje 76 stóp³⁵ – wystawiony nakładem JW Wojewody Poznańskiego Wojciecha Konstantego de Breza³⁶ Starosty Nowodworskiego w roku 1690. – Konsekrowany przez JWgo X Hieronima Wierzbowskiego³⁷, Sufragana Poznańskiego w roku 1701 die Dnia Laetare³⁸.
- b. Dzwonnica oddzielna od Kościoła, drewniana – szkudłami³⁹ pokryta – wiszą w niej dwa dzwony, z których większy zajmuje co do średnicy obwodu 2 stopy 1 cal z napisem następującym: „Ad Majorem Dei Gloriam et Magnae Dominae Matris Virginis Mariae Honorem Trans-

³¹ Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, Wizytacja z 1831 r., sygn. 198. Dokument liczy 32 strony. Przy edycji źródłowej dokumentu autor korzystał ze wskazań zawartych w: Kazimierz Lepszy, *Instrukcja wydawnicza do źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* (Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1953).

³² Rejencja Kwidzyńska wchodziła w skład Prowincji Prusy Zachodnie.

³³ Ks. Antoni Perzyński pełnił funkcję dziekana i oficjała wałeckiego 1829–1850. Urodził się w Pile w 1767 r. Świecenia kapłańskie przyjął w 1795 r. Po święceniach trafił do Wałcza, przez wiele lat związany z Atenami Wałeckimi. Był także proboszczem w Łobżenicy. Zorganizował na polecenie abpa M. Dunina bibliotekę dekanalną. Pochowany przy kościele wałeckim.

³⁴ Obecna nazwa Skrzatusz używana jest od czasów powojennych.

³⁵ Marcin Kamler, Stopa – jednostka długości oraz powierzchni używana w Polsce przed wprowadzeniem systemu metrycznego. Jako miara handlowa stanowiła 1/2 łokcia i zawierała 12 palców (cali), stopa pruska – 0,31 m. w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2: (O–Ż), red. Antoni Mączak (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981), 345–346.

³⁶ Wojciech Konstanty Breza, wojewoda poznański, kaliski, starosta nowodworski, wielokrotny poseł na sejm, angażował się w dyplomacji, nie zawsze popierał politykę polskich władców. Zmarł w 1698 r., pochowany najprawdopodobniej w kościele karmelitanów w Poznaniu. Akt zgonu odnotowany w księdze zmarłych w Skrzatuszu.

³⁷ Hieronim Wierzbowski urodził się około 1650 r., wikariusz generalny, oficjał, administrator diecezji, biskup tytularny fesseński (Fessei), sufragana poznański od 1681. Lubiany i ceniony przez wszystkich, zmarł 29 maja 1712 r., pochowany w katedrze poznańskiej.

³⁸ (6 marca 1701 r.) IV niedziela Wielkiego Postu.

³⁹ Gont (inne nazwy: szkudły, na Śląsku Cieszyńskim: szyndzioł, na Kaszubach: szyndel) – drewniany materiał do wykonywania pokryć dachowych (również elewacyjnych). Jest to deseczka z drewna iglastego, o przekroju klina, z wpustem wzdłuż dłuższej krawędzi, łączona poprzez wsunięcie jednej deseczki w drugą.

formata sum 1740³⁹. Mniejszy zaś zajmuje co do średnicy 1 stopę 5 cali z napisem następującym: „Joachim Karstede Help Godt 1570” – czy i przez kogo benedykowane, nie wiadomo.

c. Cmentarz przy Kościele murem z polnych kamieni opasany, na którym dopóty ciała zmarłych bywają chowane – zajmuje [...] z Kościołem 1 mórg⁴⁰ Magdeburgski – w dobrym stanie – przystęp do niego zawsze łatwy – do obmurowania rzeczonoego cmentarza obowiązana jest gmina zwieść potrzebne polne kamienie i dać przy reparacji onegoż pomagaczów, – Kasa Kościelna zaś resztę, mianowicie mularza zaspokaja, zatem do gminy i Kasy Kościelnej należy obowiązek obmurowania i utrzymywania w dobrym stanie.

d. W bliskości Kościoła nie znajdują się ni budynki zagrażające niebezpieczeństwem pożaru, ni szynkownie.

B. Stan Kościoła wewnętrzny

a. Ma dobre zamknięcie – drzwi drewniane, dubeltowe – jego posadzka jest z ośm granitowego dębowego wioru – okien jest 24 – Ołtarzów 5, wielki Ołtarz pod tytułem Wniebowzięcia Najś. Maryi Panny, – Kaplic nie masz – wszystko w wspaniałym znajduje się stanie, – jeden sklep⁴¹ ogromny, zajmujący po większej części cały Kościół do chowania ciał zmarłych znajduje się.

b. Chrzcielnica z drzewa w dobrym stanie

c. są 4 konfesjonały wygodne

d. Zakrystia odpowiadająca Kościołowi, obszerna i sklepiona o 4 oknach, w dobrym utrzymaniu, ma dostateczne bezpieczeństwo. Uwaga. Jak Kościół jest nader ozdobny, w którym znajduje się wkoło Kościoła galeria pod samym sufitem umocniona, czyli wspierająca się na 12 korynckich filarach na których stoją wszyscy 12 Apostołowie, tak zakrystia ma swoje przyzwoite ochędostwo⁴², – Są organy w Skrzetuskim Kościele tak piękne że prawdziwie wspaniałemu Kościołowi zupełnie odpowiadają. Lecz reperacji spiesznej potrzebują.

C. Sprzęty i ruchomości Kościelne

a. Złoto – cessat

b. Srebro

aa. 1 Monstrancja waży 5 funtów⁴³ wagi Berlińskiej

bb. 1 Kielich z pateną waży 1 funt 5 łótów⁴⁴ wagi Berlińskiej

cc. 1 Kielich z pateną waży 1 funt 7 łótów na którym napis znajduje się następujący: „Memento [...]mae”

dd. 1 Kielich z pateną z napisem: „Eccl. Skrzetusz. Offert. A.S.C.P.L.R. 1796”, waży 1 funt 6 łótów

ee. 1 Kielich z pateną zewnątrz i wewnątrz połączany, waży 1 funt i 7 łótów

ff. 1 Puszka waży 1 funt 8 łótów

gg. 1 Lampa wisząca przed wielkim Ołtarzem waży 4 funty

hh. 41 Votów wyobrażających różne figury, ważą w ogólności 7 1/5 funta.

⁴⁰ Morga, mórg, jutrzyna – miara powierzchni ziemi stosowana od XIII w., oznaczająca przez pierwsze stulecie ilość gruntu, jaką można zaorać jednym zaprzęgiem w ciągu dnia roboczego; w zaborze pruskim wielka morga wynosiła 0,5673 ha, mała morga wynosiła 0,2553 ha.

⁴¹ Sklep – piwnica, podziemie, tutaj miejsce pochówkowe pod kościołem.

⁴² Czystość, schludność.

⁴³ Funt – około pół kilograma.

⁴⁴ Łut – około 15 gramów.

ii. 1 Korona nad ukrzyżowanym Panem Jezusem i 1. półksiężyca, dopiero wspomniane dwie sztuki zważonymi być nie mogły, ponieważ na Ołtarzu do obrazu mocno przypięte są.

C. Mosiądz

- aa. 2 wielkie lichtarze na Ołtarze
- bb. 1 Kociołek w Chrzcielnicy
- cc. 1 Lawaterz⁴⁵ z podstawką
- dd. 1 Turybularz
- ee. 4 Kociołki do święconej wody
- ff. 1 Lichtarz do używania w zakrystii
- gg. 2 trąby
- hh. 5 dzwonków do Mszy S.

D. Miedź

- aa. 2 kotły do bębnienia
- bb. 1 kociołek do święconej wody

E. Cyna

- aa. 16 wielkich lichtarzew na Ołtarz
- bb. 2 mniejsze lichtarze na Ołtarz
- cc. 1 Pacyfikał
- ff. 1 taca z 6 ampułkami
- gg. 1 naczynie do Olejów S.
- hh. 4 lustra z kompozycji

F. Żelazo – jedno żelazo do opłatków

G. Drzewo.

- aa. 14 posrebrzanych lichtarzew na Ołtarz
- bb. 1 lampa posrebrzana wisząca przed Ołtarzem
- cc. 1 Lustrium posrebrzane wiszące w środku Kościoła
- dd. 3 szafy do Apparatów i bielizny
- ee. 2 skrzynie żelazem doskonale opatrzone do sprzętów Kościelnych
- ff. 3 krzyże większe i 4 mniejsze

H. Szkło

- aa. 6 baniek
- bb. 4 ampułki
- cc. 50 lamp
- dd. 3 wielkie latarnie
- ee. 1 zwierciadło w zakrystii

I. Apparaty

- aa. 10 ornatów koloru białego
- bb. 4 [ornaty koloru] czerwonego
- cc. 4 [ornaty koloru] czarnego
- dd. 6 [ornatów koloru] fioletowego
- ee. 2 [ornaty koloru] zielonego
- ff. 2 bursy do chorych
- gg. 1 Kappa koloru białego
- hh. 1 [Kappa koloru] czarnego

⁴⁵ Lawaterz – naczynie najczęściej w kształcie ozdobnej misy kamiennej lub metalowej, służące do polewania rąk przy obrzędach liturgicznych.

- ii. 2 [Kappy koloru] fioletowego
 K. Bielizna
 aa. 8 alb
 bb. 12 komży kapłańskich
 cc. 6 komeszek dla dzieci służących do Mszy S.
 dd. 8 ręczników
 ee. 12 korporałów
 ff. 20 puryfikaterzów
 gg. 12 humerałów
 hh. 23 obrusów na Ołtarz
 ii. 1 Pawilon kitajkowy⁴⁶ czerwony na wielkim Ołtarzu
 kk. 1 Umbraculum⁴⁷ z muślinu w kwiatki wyszyte
 ll. 6 Antepediów z różnej materii
 mm. 1 Baldachim adamaszkowy
 nn. 3 sukienne kołdry do przykrycia Ołtarzów
 oo. 2 sycowe kołdry także do przykrycia Ołtarzów
 pp. 6 Chorągwi, z których 5 jest adamaszkowych, jedna czarna, czyli żałobna sukienka.
 Powyższe sprzęty nakładem Kasy Kościelnej sprawione zostały.

D. Kasa Kościelna

- a. Prowizorowie są ustanowieni
 1 szy Antoni Habisz, Sołtys 60 lat liczący
 2 gi Jan Dobberstein, dzierżawca roli szpitalnej, liczący 40 lat. – Rachunki w porządku utrzy-
 mują – ostatni raz przez X Surrogata Perzyńskiego w roku zeszłym rewidowane były.
 b. Był remanent z roku przeszłego – 209 Tal⁴⁸ 18 sgr 1 fen
 dochód z roku bieżącego – 179 Tal 25 sgr 3 fen
 = 389 Tal 13 sgr 4 fen
 rozchód z roku bieżącego – 396 Tal 13 sgr 4 fen
 wydało się więcej 7 Tal
 c. Fundusze kasy Kościelnej
 aa. z gruntów i ogrodów
 bb. z budynków
 cc. z czynszów i danin
 dd. Procent od kapitałów
 1. od 1000 Tal zapisanych na Sołectwo należące Sołtysowi Iheel w Leżenicy – 50 Tal
 2. od kapitału 101 lokowanego na Dobrach okupnych należących Wdowie Katarzynie Małach
 zamieszkałej w Skrzatuszu – 5 Tal 1 sgr 6 fen
 ee. Z Kompetencyi z Kasy Rządowej – cessat
 ff. Z akcydensów w ogólności 66 Tal 22 sgr 7 fen
 gg. Nadzwyczajne przychody 58 Tal 1 sgr 2 fen

⁴⁶ Coś w rodzaju baldachimu, nakrycia bawełnianego.

⁴⁷ Umbraculum – parawanik zasłaniający monstrancję z Najświętszym Sakramentem, wystawiony pod-
 czas uroczystych obrzędów liturgicznych.

⁴⁸ Talar – duża moneta srebrna o ciężarze około 28 gramów. W Prusach od 1826 r. talar dzielił się na 30
 srebrnych groszy, a te z kolei na 12 fenigów.

Kapitały rzeczne czyli raczej procenta od onych przeznaczone są na reparację Kościoła – są zahipotekowane – procenta po 5 od stu wpływają regularnie.

E. Stan Kościoła Duchowny

a. Jus Patronatus należy do Najjaśniejszego Króla Najmiłociwszego Pana.

b. Parafia Skrzetuska składa się z wsi następujących:

1 mo z Skrzetusza

2 do z Rozwałdu⁴⁹

3 tio z Wittkowa⁵⁰

4 to z Wiesiółki

5to z Tarnowy⁵¹

6to z folwarku Różania

7mo z wodnego młyna nazwanego Nowy Młyn

c. Ogólna liczba dusz komunikujących wynosi 830

chrztów 48

ślubów 13

pogrzebów 38

z roku przeszłego

d. Renowacja SS. Sakramenti

Odbywa się co miesiąc – wystawienie Jego bywa w wszystkie Uroczystości Najś. Maryi Panny – na Boże = Ciało przez całą Oktawę, na Wielkanoc i na poświęcenie Kościoła – lampa pali się tylko podczas wystawienia Najś. Sakramentu.

e. Relikwie Świętych i autentyki na nie nie znajdują się

f. Odpusty we wszystkie Uroczystości Najś. Maryi Panny bywają. Na rzeczne odpusty liczny lud przybywa regularnie.

g. Sakrament bierzmowania był administrowany dnia 3 go października 1801 przez JW Biskupa Matthy⁵² [Ludwik Józef] Tanazańskiego, Sufragana Poznańskiego.

h. Porządek nabożeństwa jest niestępujący: w każdą niedzielę i święta uroczyste zaczyna się jutrznia o 7 mej godzinie ranej, po jutrzni odbywa się ranna Msza S. czytana, po niej różaniec z litanją odprawia się. – o 10 tej godzinie wychodzi wielka Msza S. Śpiewana; po wielkiej Mszy kazanie. – Po południu zimową porą o drugiej godzinie, podczas lata zaś o trzeciej godzinie zaczynają się godzinki; po godzinkach nieszpory przez kapłana regularnie bywają odprawiane, po nieszporach odśpiewuje się Anioł Pański – Nauki katechetyczne prócz kazań od niedzieli Septuagesima⁵³ aż do Zielonych Świątek publicznie w Kościele przed wielką Mszą miewane bywają.

§ II. Stan ekonomiczny i dochodowy plebanii

a. Rezydencja Plebańska drewniana, w Pruski mur wystawiona – zajmuje co do długości 60; co do szerokości 30, a co do wysokości 9 stóp – jest w niej 10 okien, 13 drzwi – podłoga z tarcic –

⁴⁹ Obecnie Różewo.

⁵⁰ Obecnie Wiankowo.

⁵¹ Obecnie Tarnowo.

⁵² Ludwik Józef Matthy urodził się 8 lutego 1725 r. w Kobierzynie na Pomorzu. Doktor obojga praw i medycyny. Biskupem tyt. tanazyjskim (Tanis) prekonizowany 20 września 1799 r., sufragana poznański. Zmarł 19 listopada 1802 r., pochowany w katedrze poznańskiej.

⁵³ Trzecia niedziela przed Wielkim Postem.

sufit z powału – z jednej strony dachówką z drugiej strony słomą pokryta – potrzebuje reparacji.

b. Budynki folwarczne są następujące:

1 mo. Dom gospodarski o dwóch izbach, zajmuje co do długości 44, co do szerokości 26, co do wysokości 7 stóp, nowo przed 2 laty w Pruski mur wystawiony z lepianką.

2 do. Budynek zawierający stajnię dla koni, oborę dla bydła rogatego, chlew dla bydła nierogatego, kurnik dla drobiazgu zajmuje co do długości 146, co do szerokości 22 stóp.

3 tio. [Sypanie] zajmuje co do długości 40, co do szerokości 25, co do wysokości 14 stóp.

4 to. Oweczarnia zajmuje co do długości 120, co do szerokości 26 stóp.

5 to. Stodoła zajmuje co do długości 92, co do szerokości 30 stóp.

Powyższe budynki wszystkie nowe w czasie obecnego JW X Kanonika i Proboszcza Gramse⁵⁴ prócz sypania, które równie doskonale wyreperowane, wystawione są w pruski mur

6 to. Stara dobrze na nowo wyreperowana drewniana stodoła zajmuje co do długości 130, co do szerokości 28 stóp.

7 mo. Drewniak w Pruski mur z lepianką nową wystawiony zajmuje co do długości 16 a co do szerokości 14 stóp.

Wyszczególnione dopiero folwarczne budynki są następującym nakładem wystawione. Fiskus dał podług Erekcji potrzebne drzewo i 2/3 części pieniężnej składki

2 do. Gmina dała 1/3 część składki pieniężnej, wszystkie materiały zwiozła i ręczną przy budowie robotę odbyła podług powszechnego prawa Pruskiego. Nadto jest 7 zagrodników, każdy z nich posiada:

1 mo. Dom mieszkalny

2 do. Stodolę

3 tio. Stajnie potrzebne dla jednego konia, bydła rogatego, nierogatego, owiec i dla drobiazgu.

Z tych 7 zagrodników jest 5 którzy mają domy o dwóch izbach, w jednej izbie mieszkają zagrodnicy, a w drugiej komornicy. Dwóch zaś zagrodników jest, którzy mają domy tylko o jednej izbie. Dla zagrodników obecny JX Proboszcz Gramse podług Reskryptu Rejencyjnego z dnia 5 Marca 1821 produkowanego podpisanemu Dziekanowi zmuszony został dla tej przyczyny, że zagrodnicy na granicy tych 5 włók mieszkają, od których każdy Proboszcz Skrzetuski od pierwszej okupacji czyli zaboru to jest od roku 1772, rocznie 50 Tal. Kontrybucji płaci, wszystkie budynki z swoim nakładem wystawić. Na mocy rzeczonoego Reskryptu lubo z największą przykrością wystawił p. Gramse

1 mo. trzy nowe domy o dwóch izbach

2 do. 5 stodół

3 tio. 3 stajnie

Resztę zaś wszystkich zagrodniczych budynków swoim kosztem bez przyłożenia się Fiskusa i gminy doskonale wyreperował. Fiskus dał tylko drzewo podług Erekcji do tychże budynków. Lubo JX Proboszcz ma zwyczajny zaciąg od zagrodników, to jest co tydzień od każdego jeden dzień ręczny a drugi z bydlęciem; przecież mocno żali się na poniesione koszta dla rzeczonych budynków i porucza do Wysokiej decyzji Prześwietnego Konsystorza Generalnego: czy jest prawnie obowiązany tak nowe budynki stawiać, jak stare dla ogrodników reperować. Wszakże wspomniane budynki nie jego prywatne ale li Proboszczowskie są.

c. Domy do Plebanii należące:

aa. Wikaryat – cessat

bb. Dom Organisty – cessat

⁵⁴ Ks. Michael Gramse, urodzony w 1772 r., święcenia przyjął w 1796 r. Pełnił funkcję proboszcza w Skrzatuszu w latach 1820–1837. Był również wicedziekanem wałeckim.

cc. Dom sług Kościelnych – cessat

dd. Dom na placu byłej Altaryi nowy, w Pruski mur wystawił za pozwoleniem s.p. WJX Surrogata Dalskiego⁵⁵ i Kollegium Kościelnego Krzysztof Mueller pod warunkiem następującym: by jako krawiec wszystkie Apparaty Kościelne bezpłatnie zawsze naprawiał, i urząd Kantora co do różańca, godzinek i stosownych do czasu pieśni także bezpłatnie piastował. – Do tego placu, czyli domu należy ogródek szczupły, który p. Mueller także posiada.

d. Inwentarz gruntowy z taxą⁵⁶

1 mo. 6 wołów w ogólności – 135 Tal

2 do. para koni – 68 Tal

3 tio. 2 krowy w ogólności – 18 Tal

4 to. 1 świnia do chowu – 4 Tal, 1 wieprz – 4 Tal 15 sgr, 3 prosięta 1 1/3 Tal – 4 Tal, 1 świnia do chowu – 3 Tal

5 to. 2 wozy bosse w ogólności – 13 Tal

6 to 4 pługi w ogólności – 7 Tal 5 sgr

7 mo. 1 naczynie do czyszczenia zboża – 1 Tal 15 sgr

8 mo. 4 brony w ogólności 15 sgr

9 no. 4 śle czyli puszorki w ogólności – 3 Tal

10 mo. 1 piła do drzewa – 15 sgr 6 fen

11 mo. 1 siekiera – 25 sgr

12 mo. 2 widły do mierzwy – 11 sgr – 4 fen

13 tio. 2 lady do sieczki z jedną kosą – 1 Tal 12 sgr 6 fen

14. to 1 szufla do zboża – 12 sgr 6 fen

15 to. 1 stara kosa do koszenia 10 sgr

Uwaga. Do wspomnianego inwentarza nie nastąpił przybytek ani ubytek, a zatem nie został polepszony ani pogorszony.

e. Dochody Probostwa:

aa. z gruntów i ogrodów rocznie w ogólności – 300 Tal

NB roli jest 9 Włók⁵⁷ Chełmińskich w każdym (...)

bb. z domów cessat

cc. z czynszów i danin co do Mieszego

1 mo. z Skrzetusza 26 szefli⁵⁸ miary waleckiej, 26 1/3 macek⁵⁹ Berlińskich,

2 do. z Rozwałdu 32 1/2 szefli 5 1/3 Macek tej samej miary

3 tio. Z Wittkowa mc[...] z folwarkiem Różanie i nowym młynem 15 szefli miary Waleckiej

4 to. Z Wiesiołki, dwór z włościanami 10. szefli tej samej miary

5 to. Z Tarnowy, Dwór z Włościanami 12. szefli tej samej miary

dd. z procentów od kapitałów. Od kapitału 2400 Tal lokowanego na pierwszą hipotekę wygotowaną przez obywatela Chrystiana Peter w Jastrowiu z dnia 1 go stycznia 1830 po 5 od sto – 120 Tal

⁵⁵ Ks. Józef Dalski – oficjał walecki 1797–1829. Wieloletni dyrektor Gimnazjum Waleckiego. Pochowany przy kościele waleckim.

⁵⁶ Cennik.

⁵⁷ Włoka inaczej łan. W średniowieczu obszar pełnorolnego gospodarstwa chłopskiego. Także jednostka miary ziemi uprawnej, podstawa do określenia wymiaru czynszów i pańszczyzny oraz przeliczeniowa jednostka skarbowa (podatkowa). Łan czy włoka chełmińska to około 17 ha.

⁵⁸ Szefel – dawna jednostka miary objętościowej, około 64 litów.

⁵⁹ Maca – dawna miara objętości liczyła 4 korce. Korce jednak w zaborze pruskim nie były używane.

ee. z Akcydensów w ogólności 40 Tal

ff. z Kompetencji z Kasy Rządowej – cessat. Lecz pobiera podpisany JX Proboszcz w kompozycie rocznie.

1 mo. Z folwarku Skrzetuskiego – 81 Tal 1 sgr 3 fen

2 do. Z folwarku Rozwałdzkiego – 66 Tal 20 sgr

3 tio. Z folwarku Wittkowskiego – 66 Tal 20 sgr

gg. z wartości pieniężnej drzewa lub wolnego wrębu. O ten przedmiot zachodzi ze strony Prześwietnej Rejencji kontrowersja, ponieważ też Władza ofiaruje JX Proboszczowi za wolny wrąb rocznie 33 sążni⁶⁰ drzewa sosnowego, on zaś żąda 50 sążni.

hh. Ma wolne pastwisko i rybi[...]

ii. jaj wielkanocnych 10 mendli

Uwaga. Spodziewać się należy, iż przez zdziałaną separacją gospodarstwo w czasie znacznie polepszone zostanie.

7. Fundusze – a, na Wikariusza, b, na Organistę, c, na Sługi Kościelna – cessat – ponieważ JX Proboszcz Wikariusza i Organistę salarnie z swoich dochodów, sług Kościelnych salarnie Kasa Kościelna podług dawnego zwyczaju.

§. III.

a. Wykaz dokumentów Kościelnych – jest Erekcja z roku 1690 od Najjaśniejszego Króla Jana III dana na Sejmie Jeneralnym dnia 20 kwietnia na pergaminie składająca się z 20 wielkich foliów, którą Erekcją JW Stanisław Witwicki Biskup Poznański 13 listopada 1697 potwierdził.

b. Biblioteki Kościelnej nie masz, prócz 4 Mszałów, 2 regnialnych Mszałów, 2 rytuałów, 1 Kancjonału łacińskiego, 1 niemieckiej i 1 polskiej Ewangeliki.

c. Księgi Kościelne chrztów, ślubów i pogrzebów od roku 1658 znajdują się – za rok upłynniony w czasie wizyty przez JX Surrogata Perzyńskiego podpisane zostały – w porządku w dobrym są utrzymane.

§. IV.

Szkoła

W parafii Skrzetuskiej są trzy katolickie szkoły.

1 mo. W Skrzetuszu jedna do której obecnie 100 dzieci chodzi

2 do. W Rózwałdzie druga szkoła, do której obecnie 90 dzieci chodzi

3 tio. W Wittkowie trzecia szkoła, do której obecnie 60 dzieci chodzi.

We wsi Wiesiołka jest szkoła Luterska, do której 7 katolickich dzieci obecnie chodzi. Nadto jest w Tarnowie także Luterska szkoła, do której obecnie 30 katolickich dzieci chodzi. Dzieci regularnie do szkoły chodzą – zimą i latem – JX Proboszcz używa przepisanych od rządu środków do skłonienia nieuczęszczających – sam JX Proboszcz szkoły wizytuje – w Skrzetuszu regularnie co tydzień dwa razy, inne zaś cztery szkoły tak Katolickie jak Luterskie co miesiąc regularnie przynajmniej raz a czasem i więcej razy wedle potrzeby.

⁶⁰ Sążeń – jednostka długości określana zasięgiem ramion człowieka (ok. 1,78 m). Przestrzenna miara drewna zawierająca ok. 4 m.

§. V.

- a. w parafii Skrzetuskiej zgorszenia i grzechy jawnie nie panują.
- b. Parafianie nie żalą się na JX Proboszcza o przeciążanie in Juribus Stolae⁶¹.
- c. Rząd domowy jest dobry i przykładny – ochędóstwo w jego pomieszkaniu przyzwoite bez najmniejszej nagany.

X. Gramse Habisch Dobberstein
 Perzyński

Dekanat Wałęcki

Opis Szpitala we Wsi Skrzetusz w powiecie Wałęckim w Departamencie Kwidzyńskim położonego roku 1831 dnia 28 go miesiąca Stycznia sporządzony.

Stosownie do Ustaw na Archidiecezję wydanych, względem odprawiania corocznych Wizyt po Dekanacie, podpisany dziekan zjechał w dniu dzisiejszym do Skrzetusza i obejrzawszy Szpital znalazł go jak następuje:

§. I.

A. Stan Szpitala materyalny

Szpital jest drewniany w Pruski mur wystawiony – zewnątrz częścią paloną cegłą, częścią lepianką wymurowany – słomą pokryty – jego wewnętrzna długość zajmuje 58, szerokość 26 stóp – w którym roku wystawiony nie wiadomo – lubo nie masz dokumentu czyim nakładem wystawiony jest, zdaje się atoli, że WJM Pan Rafał Leszczyński Jenerał⁶² Wielkopolski były niegdyś Starosta Nowodworski szpital w mowie będący wystawił.

B. Stan Szpitala wewnętrzny

Szpital ma 4 izby i 4 komory, posadzka jego w trzech izbach jest z gliny – w czwartej izbie posadzka z tarcic – okien jest 4 – sufit z tarcic. Budynek ten dla swojej starości lubo wedle możliwości przez JX Proboszcza wyreparowany i nowym dachem pokryty został, przecież nie za długo nowy wystawiony być musi.

W dwóch izbach mieszkają ubodzy rodacy Skrzetuscy, jest ich 4, dwie osoby męskiej i dwie osoby żeńskiej płci, w trzeciej izbie od dawnych czasów zawsze Wikariusz i w czwartej także od dawnych czasów Organista mieszkał.

§. II.

a. Z gruntów – jest jedna Włóka roli miary Chełmińskiej w każdym polu nadana od JWJM Pana Rafała Leszczyńskiego Jenerała Wielkopolskiego byłego niegdyś Starosty Nowodworskiego podług dokumentu z roku 1702, którą włókę ma w posesji podług Kontraktu z roku 1800 dnia 21 go Listopada, Jan Dobberstein płaci rocznie Szpitalowi 10 Tal.

2 do. daje Szpitalnym od St. Marcina aż do Zwiastowania Najś. Maryi Panny co tydzień swoim nakładem zakupioną i w parę koni zwiezioną dobrą furę drzewa, co czyni w ogólności 18 fur 3 tio. ma obowiązek rzeczony Possesor⁶³ utrzymywać połowę Szpitala w stanie reparacyjnym

⁶¹ Opłaty za chrzty, śluby, pogrzeby.

⁶² Wojewoda wielkopolski.

⁶³ Dawniej dzierżawca.

b. z procentów od kapitałów – jest Kapitał 200 Tal w listach zastawnych

a. na 100 Tal nr 12

b. na 100 tal nr 37 – na (...), od którego Kapitału procenta w ilości 8 Tal regularnie pobierają się przez Prowizorów Szpitalnych. Jak 10 Tal. dzierzawy tak 8 Tal. procentów regularnie przez Prowizorów Szpitalnych na potrzeby bywałą podzielone.

J. Gramse

Habisch Dobberstein

Perzyński

Dekanat Walecki

Opis Kościoła filialnego we Wsi Rozwałd, do Parafii Skrzetuskiej należącego, w powiecie Waleckim w Departamencie Kwidzyńskim roku 1831 dnia 28 go Miesiąca Stycznia sporządzony. Stosownie do ustaw na Archidiecezją wydanych, względem odprawiania corocznych Wizyt po Dekanacie, podpisany Dziekan, zjechał w dniu dzisiejszym do Rozwałdu i obejrzawszy Kościół, znalazł go jak następuję:

§ I.

A. Stan Kościoła Materialny

a. Kościół drewniany, w Pruski mur wystawiony z wieżą także drewnianą – szkudłami pokryty – jego wewnętrzna długość zajmuje co do długości 50 co do szerokości 27 stóp. Zewnątrz wkoło tarcicami doskonale obuty – nakładem gminy wystawiony, w którym roku nie wiadomo, kiedy przez kogo konsekrowany lub benedykowany nie wiadomo

b. Dzwonnica oddzielna od Kościoła drewniana, na nowo wystawiona, tymczasem tarcicami pokryta, ma szkudłami być nie za długo pokryta – wiszą w niej dwa dzwony – większy z nich waży 1 centnar⁶⁴ 60 funtów z napisem następującym: „Christian Hampel me fecit in Posen 1721 Franciscus Lenz Protonotarius Apostolicus Canonicus Camenensis Praepositus Skrzetusiensis⁶⁵ mefieri curavit”. Mniejszy waży 1 centnar 11 1/2 funt z napisem następującym: „Gegossen von den drei Gebrüdern Schwenn zu Alt=Stettin 1828”. Czy większy dzwon przez kogo benedykowany, nie wiadomo – mniejszy jeszcze nie jest benedykowany.

c. Cmentarz przy Kościele murem z polnych kamieni opasany, na którym dopóty ciała zmarłych bywają chowane – zajmuje (...) z Kościołem 2/3 morgi – w dobrym stanie – przystęp do niego jest nieco przykry – do gminy należy obowiązek obmurowania i utrzymania w dobrym stanie.

d. W bliskości Kościoła budynki zagrażają niebezpieczeństwem pożaru i szynkownie nie znajdują się.

B. Stan Kościoła Wewnętrzny

a. Ma dobre zamknięcie – drzwi drewniane dobre – jego posadzka jest z cegły palonej – okien jest 4. Ołtarz jeden pod tytułem S. Wawrzyńca – wszystko w dobrym stanie – Kaplic i sklepów do chowania ciał zmarłych nie masz.

b. Chrzcielnicy nie masz

c. Jeden Konfesjonał w średnim stanie

d. Zakrystia w dobrym utrzymywana stanie – ma dostateczne bezpieczeństwo

⁶⁴ Centnar – około 50 kg.

⁶⁵ Ks. Franciszek Jan Lentz był prepozytem w Skrzatuszu w latach 1715–1735.

Fundusze Kasy Kościelnej

- aa. z gruntów i ogrodów – jest jedna włoka roli w każdym polu w dzierżawę wieczystą w roku 1749 puszczone, z której wieczysty dzierżawca rocznie do Kasy kościelnej płaci 12 Tal
- bb. z budynków cessat
- cc. z czynszów i danin cessat
- dd. procent od kapitałów cessat
- ee. z Kompetencji z kasy Rządowej cessat
- ff. z Akcydensów w ogólności rocznie 12 tal 27 sgr 6 fen
- gg. nadzwyczajne przychody cessat

E. Stan Kościoła Duchowny

- a. Jus Patronatus należy do Najjaśniejszego Króla
- b. Co do przedmiotów sublitterami b, c, d, e, f, g, i h wyrażonych, takowe przy opisie Kościoła Parafialnego Skrzetuskiego zapisane zostały.

§ II.Stan ekonomiczny i duchowy Plebanii
Cessat**§ III.**

- a. Wykaz dokumentów Kościelnych – jest erekcja z roku 1707, podług której gmina w Rozwałdzie darowała Kościołowi filialnemu tamże jedną włokę roli w każdym polu w posagu

§ IV.Szkoła

Paragraf ten przy opisie szkoły Skrzetuskiej już opisany został.

§ V.

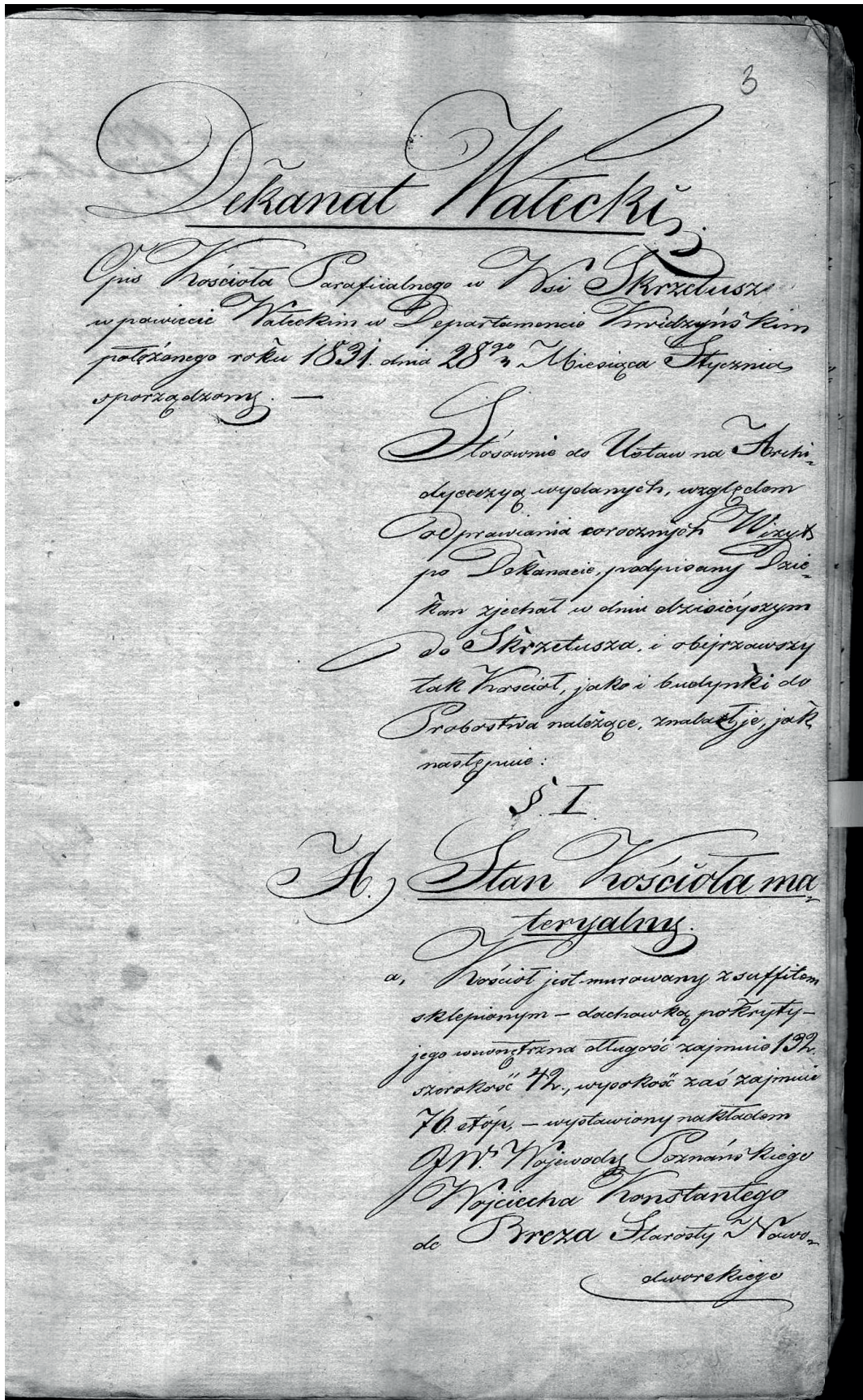
- a. Jak w całej Parafii Skrzetuskiej tak i w Rozwałdzie zgorszenia i grzechy jawne nie panują
- b. włóścianie w Rozwałdzie nie załą się na JX Proboszcza o przeciążenia in juribus Stolae

X. Gramse

xxx Andrzej Kubacki

xxx Jakub Bruss

Perzyński

Fot. 1. Pierwsza strona wizytacji z 1831 r.

Źródło: Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, Wizytacja z 1831 r., sygn. 198.

Bibliografia

- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Akta Parafii rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Wizytacja z 1831 r., sygn. 198.
- Bąk, Ludwik. *Ziemia walecka w dobie reformacji i kontrreformacji w XVI–XVIII*. Piła: Wydawnictwo Ekolog, 1999.
- Ceynowa, Tadeusz. „Archiwum Parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Skrzatuszu. Inwentarz”. *Rocznik Skrzatuski* 8 (2020): 125–145.
- Ceynowa, Tadeusz. „Koronacja Figury Matki Boskiej Skrzatuskiej”. *Rocznik Skrzatuski* 1 (2013): 91–106.
- Ceynowa, Tadeusz. „Manuskrypt ks. Andrzeja Józefa Delerda jako źródło do początków kultu Matki Bożej Bolesnej w Skrzatuszu”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 27 (2020): 439–457.
- Ceynowa, Tadeusz. „Materiały Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Koszalinie dotyczące kościelnych dziejów Piły”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 26 (2019): 251–252.
- Ceynowa, Tadeusz. *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821–1920*. Radom: Polwen Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2004.
- Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*. T. 2: (O–Ż), red. Antoni Mączak (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981), 345–346.
- Gatz, Erwin. „Schneidemühl”. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 9, (szp. 189–190). Freiburg–Basel–Rom–Wien: Herder, 2000.
- Hagedorn, Krzysztof. „Powstanie parafii w Skrzatuszu i jej uposażenie”. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 11 (1995): 205–228.
- Klejna, Piotr. „Zakon jezuitów w Wałczu i jego związki z parafią w Skrzatuszu na podstawie kroniki jezuitów waleckich”. *Rocznik Skrzatuski* 7 (2019): 77–96.
- Kumor, Bolesław. „Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 18 (1972): 289–352.
- Kumor, Bolesław. *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*. Lublin: KUL, 1972.
- Lepszy, Kazimierz. *Instrukcja wydawnicza do źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1953.
- Nitecki, Piotr. *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2000.
- Nowacki, Józef. *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*. T. 2. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1964.
- Paweł VI. *Bulla Episcoporum Poloniae coetus* z 28 czerwca 1972 r.
- Petzelt, Ludwig. „Die Errichtung der Erzbischöflichen Delegatur und die Anfänge der Apostolischen Administratur Tütz”. W: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl*, red. F. Westpfahl, 12–15. Schneidemühl: Verlag des Johannesboten, 1928.
- Prejs, Roland. „Prawa pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.”. *Roczniki Teologiczne* 55, 4 (2008): 32–48.
- Schmitt, Friedrich W.F. *Geschichte Deutsch-Croner Kreises*. Thorn: E. Lambeck, 1867.
- Wasiak, Kazimierz. *Dziekani Archidiecezji Poznańskiej*. Mps. Lublin, 1964.
- Wąsowicz, Jarosław. „Posługa duszpasterska salezjanów w Skrzatuszu w latach 1952–1972”. *Rocznik Skrzatuski* 1 (2013): 75–89.
- Wąsowicz, Jarosław. „Salezjanie w Skrzatuszu w latach 1972–2001”. *Rocznik Skrzatuski* 4 (2016): 67–77.

Weiss, Anzelm. „Wizytacja dziekańska”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 20, red. E. Gigilewicz, (kol. 738–739). Lublin: TN KUL, 2014.

Streszczenie

Początki Skrzatusza sięgają XV w. Parafia straciła swoją samodzielność w czasach reformacji w XVI w. Ponowne kanoniczne erygowanie nastąpiło w 1660 r. W 1772 r. włączony do państwa pruskiego. Wracą do Polski po zakończeniu II wojny światowej w 1945 r. Bp Ignacy Jeż po utworzeniu diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej ogłosił Skrzatusz diecezjalnym sanktuarium, gdzie czci się nieprzerwanie Cudowną Pietę od końca XVI w. Na zlecenie biskupów lub archidiaconów dziekani w diecezji poznańskiej zobowiązani byli do przeprowadzenia w ich imieniu wizytacji dekanalnych. W XIX w. konsystorz zatwierdzał kolejne formularze, którymi posługiwali się dziekani. Takim przykładem jest prezentowana wizytacja z 1831 r. Przeprowadził ją na polecenie arcybiskupa poznańskiego dziekan walecki Antoni Perzyński. W dokumencie scharakteryzował stan materialny i duchowy parafii. Wyróżnił w protokole również kościół filialny, szkoły i szpital parafialny.

Słowa kluczowe: Skrzatusz, ziemia walecka, wizytacja dziekańska, archiwalia, archiwum diecezjalne

Abstract

PARISH OF THE ASSUMPTION OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN SKRZATUSZ IN THE LIGHT OF THE VISITATION FROM 1831

The beginnings of Skrzatusz date back to the 15th century. The parish lost its independence during the Reformation in the 16th century. The canonical erection took place in 1660. In 1772 it was incorporated into the Prussian state. He returns to Poland after the end of World War II in 1945. Bishop Ignacy Jeż, after the creation of the Koszalin-Kolobrzeg (Kolobrzeg) Diocese, proclaimed Skrzatusz a diocesan sanctuary, where the Miraculous Pieta is continuously worshiped since the end of the 16th century. carrying out decanal visits on their behalf. In the 19th century, the consistory approved subsequent forms used by deans. Such an example is the presented visit from 1831. It was carried out by the dean of Walcz (Walcz), Antoni Perzyński, on the order of the Archbishop of Poznan (Poznań). In the document, he characterized the material and spiritual condition of the parish. He also distinguished in the protocol the branch church, schools and the parish hospital.

Keywords: Skrzatusz, Walcz (Walcz) land, dean's inspection, archives, diocesan archive